

Müasir poeziyamızda böyük yaradıcılıq uğurları qazanmış, əsərləri ilə ümumbəşəri problemlərin həllinə çalışmış M.Şəhriyar dövrünün mütərəqqi ideyalar carçısı kimi tanınmışdır. Şəhriyar poeziyasının üföqlərinin genişliyi bilavasitə onun xalq həyatına yaxınlıq və bağlılığı ilə əlaqədardır. Ustad şairin başqaları ilə müqayisədə böyüklüyü və fərqi ondadır ki, o klassik və müasir ədəbi ənənə və proseslərə yaradıcılıqla yanaşmış, özünün novatorluğunu daim nümayiş etdirmişdir. Dahi Şəhriyar Azərbaycan dili qarşısında ən böyük xidməti “Heydərbabaya salam” poeması və Cənubi Azərbaycanda bu dilin sadə ədəbi dil formasını yaratması, eyni zamanda ana dildə yazıb-yaratmaq ənənəsini bərpa etməsidir. Bu barədə Azərbaycanın Günəyində yaranan ədəbi mühitin öyrənilməsinə xüsusi xidmətləri olan, eləcə də böyük Şəhriyarın yorulmaz tədqiqatçısı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru Elman Quliyev danışır:

bir dahi olmaqla bərabər, Azərbaycan dili qarşısında çəkilen hər bir səddi dağıtmağa cəhd edən, tarixən onun üzleşdiyi qadağalara kəskin etiraz edən, mübarizə meydanına atılan təəssübkeş ziyalıdır. Yaradıcılıq xəttini izləyərkən, ayrı-ayrı vaxtlarda yazılmış şeirlərində bir daha bunun şahidi oluruz: “Türkünün də canın almışdı həyasız toğut, Mən həyat aldım ona, haqq üçün ehyə eylədim” və yaxud, “Türkü olmuş qadağan, divanımızdan da

Şəhriyar və Azərbaycan dili: milli təəssübkeşlik

– Uzun illər istedadını fars dilinin xidmətinə verməyə məcbur olan, fars şairi kimi tanınan azərbaycanlı türk sənətkarının həyatının məlum mərhələsində ana dilində yazmağa başlaması, “Heydərbabaya salam” kimi nadir sənət incisini yaratması milli azadlıq mübarizələrinin yaradıcılıq prosesində ifadəsi, Rza Xan və onun varislərinin türk xalqına qarşı yeritdiyi şovinist siyasətə qarşı etiraz kimi qiymətlidir. İran türkləri arasında milli şüur və milli dirçəliş mücadilələrinin tarixini öyrənmək nəzərindən də Şəhriyar şəxsiyyətini, Şəhriyar yaradıcılığını tədqiq etmək, milli təkamül prosesini izləmək əhəmiyyətlidir. Yaradıcılığında fars dillili nümunələr əksəriyyət təşkil etsə də, Şəhriyar bütün halarda milli Azərbaycan şairidir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, onun yaradıcılığında Azərbaycan mənəviyyətinə, Azərbaycan ruhuna xidmət, millilik, Azərbaycançılıq və türkçülük ideyaları üstünlük təşkil edir. Şəhriyar sənətində milli dəyərlər xalqımızın tarixi və bugünkü gerçəkliyi ilə onun gələcək həyatına münasibətinin şairin bədii düşüncə və ifadəsi tərzindədir.

– **Şəhriyarın həyat yolunda və şəxsiyyətində İran siyasi rejimində Azərbaycan xalqının qarşılaşdığı məhrumiyyətləri görə bilirimi?**

– Şəhriyar yaradıcılığının tədqiqi milli məniyyəti təhqir, dili qadağan olmuş Azərbaycan xalqının azadlıq mübarizələrinin tarixini öyrənmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun yaradıcılığı Azərbaycan xalqının tarixi gerçəklik, həyatı baxış və gələcək arzu və istəklərini əks etdirmək baxımından xüsusi olaraq xarakterikdir. Onun sənət dünyası sirr və möcüzələr dünyasıdır. Şəhriyarın hər cür qadağalar şəraitində mənsub olduğu xalqın cəsəretili təəssübkeşi kimi tanınması, o cümlədən yaradıcılığında bənzərsiz sənətkarlıqla bu halın ifadəsinə çalışması, onun sənətinin sirr və möcüzəsinin ən başlıca göstəricisidir. XIX əsrdən başlayaraq Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında özünü göstərən keyfiyyət dəyişiklikləri sonrakı əsrdə yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Xüsusi olaraq Azərbaycan dilinin ədəbi dil normalarına uyğun tənzimlənməsində dövrün söz sənətkarlarının böyük xidmətləri olmuşdur. Keçən əsrin 50-ci illərində İranda siyasi rejim dəyişmələrinin təzyiqlərinə baxmayaraq, Şəhriyarın bu yolda xüsusi hünər göstərən sənətkarlardan biri kimi tanınması təsadüfi olmamışdır.

– **Sizin tədqiqatlarda bir fakt diqqəti xüsusi cəlb edir: Şəhriyar Cənubi Azərbaycanda təkə doğma dilimizin təəssübkeşi kimi yox, həm də bu dilin Cənubi Azərbaycanda yeni ənənə halına çevrilməsində xidməti olan sənətkardır.**

– Şəhriyar həyatı hərtərəfli görmək və duymaq qabiliyyəti olan sənətkardır. Burada iki maraqlı məqam özünü göstərir. Birinci məqamda şair hamının gördüyü, sezdiyi, müşahidə etdiyi mövzuları, ikinci məqamda isə başqalarının görüb duya bilmədiklərini qələmə alır. Hər iki məqamda şair həyatın ikinci dərəcəli hadisələrindən, zahiri təsvirdən, laqeyd müşahidəçi kimi ümumiləşdirilməmiş sənətkar mövqeyindən uzaqda dayanır. Ustad sənətkarın yaradıcılığında həyatın bütün təfərrüatları özünəməxsus sadəliklərlə fikir və məna aləminə çevrilir. Şəhriyar bütün yaradıcılığı boyu qələz tərkib və ibarələrdən uzaqda dayanmış, İran mühtində yaşasa belə, ana dilli şeirlərində mümkün qədər ərəb və fars sözlərini işlətməkdən yan keçmişdir. Onu da qeyd edək ki, fars dilli şeirlərində türk sözlərinə xüsusi yer verilsə də ustad eyni qaydaya əməl etmişdir, yəni onun fars dilli şeirlərində də lazımsız ərəb və s. dilli tərkiblərinin işlədilməsinə rast gəlinmir. Ustad bu halı sənətdə əsas tələb kimi ortaya ataraq bir çox məsələlərlə yanaşı, həm də sənətdə sadəliyin əsas şərti hesab edir.

– **Yəqin təsdiq edirsiniz ki, sənətkarın uğuru həm də onun istedadının böyüklüyü ilə, həm də əsil vətəndaş mövqeyi, doğma dil təəssübkeşliyi bağlıdır.**

– Şəhriyar, Hafiz və Xəyyamdan başqa klassik sənətkarların bir çox tanınmış nümayəndələrinin yaradıcılıqlarını öyrənmiş, irs-varislik zəminində onlardan çox şey əxz etmiş və onların sənətini yüksək qiymətləndirmişdir. Bunlarla yanaşı sənətkar və dil problemi Şəhriyar ədəbi-estetik görüşlərində xüsusi səciyyədə özünün həllini tapır. Məsələyə münasibətdə Şəhriyar təkə poeziya və dil probleminə yox, həm də dilin tarixi prosesləri zəminində üzleşdiyi çətinliklərə, qazandıqları uğurlara diqqət yetirir. Bunların müqabilində şairin əsil vətəndaş mövqeyi, doğma dil təəssübkeşliyi, sözdən məharətli istifadə bacarığı üzə çıxır.

Təbii olaraq Şəhriyar dil probleminə tarixi şərait kontekstində yanaşır. Hər şeydən əvvəl dil millətin varlığının əsas

göstəricisidir. “Yer üzündə çoxlu millətlər, xalqlar və qövmlər vardır. Hər bir xalqın öz vətəni, adəti, rüsumu və əqidəsi olduğu kimi, öz dili də vardır. Bu dilə ana dili, doğma dil, vətən dili deyilir. Ana dili, yəni o dil ki, xalqın bütün oğul və qızları doğulub dünyaya gələndən gündən, ölüb qəbrə gedəndən günə kimi o dildə danışır, beşik başında, təndir qırağında, toyda, yasda, küçədə, bazarda o dili işlədir, o dilin vasitəsilə hər kəs istədiyi fikir və hissiyyatı başqasına anladır, o dilin vasitəsilə vətəndaşlar ünsiyyət tapır, bir-birinə məhəbbət yetirirlər. Heç bir millət və ya xalqdan elə bir adam tapmaq olmaz ki, o öz anasının südünü əmə, öz atasının ocağı başında böyüyüb və öz ana dilini bilməyib. Beş-üç nəfər əcnəbi dilində oxumuşun və ya yadların beşiyində tərbiyə taparaq halal ana südümdən məhrum olanların danışdığı bir dilə isə ana dili demək olmaz. Ana dili o dildir ki, onu bütün xalq bilir, xalq o dildə danışır”. Şübhə yoxdur ki, hər bir dilin bədii-dil imkanlarının yaranma və genişlənməsində, ədəbi dilinin formalaşmasında tarixi şərait, ictimai, siyasi vəziyyətlə yanaşı yazıçı və şairlərin də xidmətləri böyük rol oynayır.

– **Bir tarixi həqiqəti də unutmayaq... Digər dillərdə olduğu kimi Azərbaycan dili də tarixi, ictimai-siyasi şəraitin müəyyən prinsip və normalardan kənarında dayanıb bilməmişdir. Cənubda Azərbaycan dilinin ədəbi dil normalarına uyğun tənzimlənməsində dövrün tanınmış söz sənətkarları xeyli iş görmüşdür.**

– Bu yolda dünya şöhrətli Azərbaycan şairi M.Şəhriyar xüsusi xidmətləri olan sənətkarlardandır. M.Şəhriyar həm fars, həm də Azərbaycan dillərində yazıb-yaratmışdır. Düzdür, o yaradıcılığının ilk dövrlərində əsasən fars dilində, sonrakı mərhələdə isə həm də Azərbaycan dilində yazmışdır. Lakin hansı dildə yazmasından asılı olmayaraq, Şəhriyar xalqına, elinə bağlı olmuş, yaradıcılığında əksəriyyət təşkil edən fars dilli nümunələrdə belə doğma torpağına, doğma xalqına sədaqətli olduğunu nümayiş etdirmişdir:

Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar

Azərbaycan

Könlüm quşu qanad çalmaz sənəz bir an, Azərbaycan Xoş günlərin getməz müdam xeyalimdən Azərbaycan Səndən uzaq düşsəm də mən eşqin ilə yaşayırım Yaralanmış qəlbim kimi, qəlbim viran Azərbaycan

Bütün dünya bilir sənə qüdrətinlə, dövlətinlə Abad olub, azad olub, mülkü-İran, Azərbaycan Bisütuni-İnqilabda Şirin-Vətən üçün Fərhad Külüng vurmuş öz başına zaman-zaman Azərbaycan

Vətən eşqi məktəbində can verməyi öyrənmişik Ustadımız demiş heçdir vətənsiz can, Azərbaycan Qurtarmaqçün zalımların əlindən Rəy şümşadını Öz şümşadın başdan-başa olub al qan, Azərbaycan

Yarəb, nədir bir bu qədər ürəkləri qan etməyin Qolu bağlı qalacaqdır nə vaxtacan Azərbaycan İgidlərin İran üçün şəhid olmuş, əvəzində Dərd almısan, qəm almısan sən İrandan, Azərbaycan

Evladların nə vaxtadək tərk-vətən olacaqdır Əl-ələ ver, üsyan eyle, oyan oyan Azərbaycan Yetər fəraq odlarından kül ələndi başımıza Dur ayağa, ya azad ol, ya tamam yan, Azərbaycan

Şəhriyarın ürəyi də səninki tək yaralıdır Azadlıqdır sənə məlhəm, mənə dərman, Azərbaycan.

“Dedin: Azər elinin bir yaralı nisgiliyəm mən, Nisgil olsam da gülüm, bir əbədi sevgiliyəm mən, Yad məni atsa da, öz gülşənimin bülbülüyəm mən, Elimin farsıca da dərini söylər dilyəyəm mən. Həqqə doğru nə qaranlıq isə, el məş’əliyəm mən. Əbədiyyət gülüyəm mən!”

Ana dilinin təəssübkeşliyi Şəhriyar sənətində xüsusi bir mərhələdir. “Türkün dili”, “Dəryə elədim”, “İman ilə getdi”, “Azadlıq quşu”, “Varlıq”, “Türk övladı, qeyrət vaxtıdır” və onlarla başqa şeirlərində o, bu və ya digər formada doğma dilinin üzleşdiyi çətinliklər, bu dilin intəhasızlığı, danışığ və şeir dili kimi əvəzolunmazlığı və s. haqqında fikirlər söyləyir: “Türkün dili tək sevgili, istəkli dil olmaz, Özgə dilə qatsan, bu əsil dil əsil olmaz”.

Ustad sənətkar “türkün məsəli, folkloru dünyada təkdi”, “türk bir çeşmədir”, “türkü, vallah, anılır oxşarı, laylay dilidir” və s. ifadələri ilə həm bu dilin geniş imkanlara malik olduğunu başqalarına anladır, həm də ona özünün dərin məhəbbətini bildirir. Lakin Şəhriyar öz dilini sevən və ona yaradıcı yanaşan

xəbər yox” - deyərəkən bu məsələyə işarə etmişdir.

– **Elman müəllim, bir məsələyə də münasibət bildirin: İslam inqilabından sonra Azərbaycan dilinə münasibətin yumşaldılması, ayrı-ayrı qəzet və jurnalların çap olunması, cüzi də olsa məktəblərdə bu dilin tədrisə daxil olunması və s. kimi hallar ustadın müəyyən təsəllilərinə çevrilirdi.**

– Biz bu fikri doktor Cavad Heyətin şəxsi təşəbbüsü ilə nəşr olunan “Varlıq” jurnalının işiq üzü görməsi münasibətilə Şəhriyarın yazmış olduğu “Azadlıq quşu”, “Varlıq” şeirində tam aydınlığı ilə görürük: “Hərçənd qutulmaq hələ yox darlığımızdan, Amma bir azadlıq doğulub varlığımızdan, “Varlıq” nə bizim təkə azadlıq quşumuzdur, Bir müjdə də vermiş bizə həmkarlığımızdan”.

Şəhriyar, “Varlıq” jurnalının Azərbaycan dilində olmasını xalqının irəliyə doğru inkişafında yeni addım hesab edir. Millətinin “naçarlıqdan”, “kar, kor və lallıqdan” qurtulmaq yolunda “Varlıq”ın əvəzsiz rol oynayacağına tam əmin olduğunu bildirir. Dil açmada karlıq da gedər, korluğumuz da, Çün lallığımız doğmuş idi karlığımızdan. Düşməni bizi əlbir görə təslim olu naçar, Təslim oluruz düşməyə naçarlığımızdan”.

– **Ustad şairin “Dəryə elədim” adlı məşhur bir şeiri də var. Bu şeir Azərbaycan dilinin inkişafı, onun sənət dili kimi yeni keyfiyyət qazanmasında şəxsən şairin özünün rolundan danışır və bu baxımdan çox səciyyəvidir. Nə deyərdiniz?**

– Şəhriyar, ümumiyyətlə, hər bir dilin inkişafını düzgün olaraq həm mühitin, həm də ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin təsir və xidmətləri ilə bağlayır. Ona görə də yaşadığı dövrdə Azərbaycan dilinin müəyyən keyfiyyət dəyişiklikləri qazanmasını da bu cür əlaqələndirir, bir şəxsiyyət kimi öz xidmətlərinin də olduğunu qeyd edir: “Türkü bir çeşmə isə, mən onu dəryə elədim, Bir soyuq mə’rəkəni məşhəri-kübra elədim. Bir işiltiydi Süha ulduzu tək görsənməz, Göz yaşım la mən onu əqdi Sürəyyə elədim”. Şəhriyar, “çeşməni dəryə etməsi” ilə fəxr edir, bu yolda fəaliyyətini davam etdirəcəyini bildirir və “dəryanı okean” etmək arzusu ilə yaşayır. Ümidim var ki, bu dərya hələ oqyanus ola, Ona zəmin bu zəminə ki, mühəyyə elədim”. Şairin, bu yolda etdiklərinə xatırlaması, əslində Cənubi Azərbaycanda doğma dilimizin qarşılaşdığı çətinlikləri və Şəhriyarın Azərbaycan dilinin öz əvvəlki şöhrətini özünə qaytarılması yolunda fəaliyyətini, bütünlükdə isə dilimizin keçdiyi tarixi yolu əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Dahi Şəhriyarın Azərbaycan dili qarşısında ən böyük xidməti “Heydərbabaya salam” poeması və Cənubi Azərbaycanda bu dilin sadə ədəbi dil formasını yaratması, eyni zamanda ana dildə yazıb-yaratmaq ənənəsini bərpa etməsidir.

Ədəbiyyatşünasların “türkün Hafizi” adlandırdıqları M.Şəhriyar elə öz yaşadığı dövrdə neçə-neçə sənət fədailərinin yetişməsində misilsiz rol oynadı. Şairin bu xüsusda aşağıdakı misraları deməkdə tam haqqı olmasına şübhəsiz yanaşırıq: “Bax ki, Tehranda nə fəzanələr oldu Valeh, Gör ki, Təbrizdə nə şairləri Şeyda elədim. Həm Səhəndiyyə, Səhəndin dağın etdi başı uca, Həm mən öz qardaşımın haqqını ifa elədim”. Ümumiyyətlə, “Dəryə elədim” şeiri şairin Azərbaycan dili ilə bağlı düşüncələrinin bədii əksi yox, həm də ustadın sənətkar hesabatıdır. Bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, Azərbaycan dilinə rəğbət, bu dilin həm danışığ, həm də ədəbi dil kimi imkanlarının genişliyinin qəbulu və təbliği, ona qarşı yönəldilən hər cür əks münasibətə barışmazlıq Şəhriyar yaradıcılığında kompleks xarakter daşıyır.

– Təbii ki, Şəhriyarın söylənilən böyük xidmətlərinin İranda milli şüurun oyanışında və yeni ədəbi yaradıcı nəslin formalaşmasında əvəzsiz rolu olmuşdur. Verdiyiniz dəyərə və qədirdən bəyərbə görə çox sağ olun.

Namiq QƏDİMOĞLU,
“Xalq qəzeti”